

УДК 373.3:37.013.42

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-4-235-247

Бі Є

здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності «Освітні, педагогічні науки», Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
biye@gmail.com
orcid.org/0009-0004-8208-6270

КРИТЕРІЇ ТА РІВНІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ЗАНЕДБАНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ: РЕЗУЛЬТАТИ ПЕРВИННОЇ ЕМПІРИЧНОЇ ОЦІНКИ

*У статті визначено критерії та рівні педагогічної занедбаності учнів початкових класів та представлено результати їх комплексного емпіричного дослідження. Проаналізовано сутнісні характеристики феномена педагогічної занедбаності як морально-світоглядного, поведінкового та навчально-пізнавального відхилення, що виникає унаслідок сукупної дії несприятливих виховних впливів сімейного й шкільного середовища. Обґрунтовано положення щодо розуміння вихованості як систематичного критерію, що виступає протилежністю явища педагогічної занедбаності, та охоплює пізнавальний, емоційно-ціннісний, а також діяльно-регулятивний компоненти. Це дозволило розробити комплекс критеріїв для виявлення педагогічної занедбаності. Доведено доцільність використання трьох критеріїв діагностики: моральної свідомості, культури поведінки та навчально-пізнавальної активності, кожен із яких конкретизовано через відповідні показники та процедури оцінювання. Розроблено й впорядковано систему діагностичних методик, що включає анкетування, експертні оцінки, спостереження, аналіз шкільної документації, соціометрію та психодіагностичні методи, що забезпечило багатовимірність та об'єктивність отриманих даних. У ході дослідження емпірично встановлено нерівномірність сформованості структурних компонентів вихованості молодших школярів; доведено наявність стійких ціннісних деформацій, недостатньої комунікативної культури, зниження навчальної мотивації та нестабільності позитивних інтересів. Отримані результати дали змогу визначити реальний рівень поширення педагогічної занедбаності серед учнів початкових класів і впорядкувати їх за відповідними рівнями: негативно-стійким, негативно-нестійким, станом педагогічної дезорієнтації та відсутністю занедбаності. Зроблено висновок про актуальність раннього виявлення ознак педагогічної занедбаності, необхідність системної співпраці школи й сім'ї та розроблення комплексних профілактично-корекційних програм, спрямованих на гармонізацію морального, поведінкового та навчально-пізнавального розвитку молодших школярів. **Ключові слова:** педагогічна занедбаність, вихованість, критерії, рівні, моральна свідомість, культура поведінки, навчально-пізнавальна активність, молодші школярі.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування освітньої системи особливої уваги потребує проблема педагогічної занедбаності учнів початкових класів, яка проявляється у стійких труднощах засвоєння навчального матеріалу, зниженні пізнавальної активності, порушеннях навчальної мотивації та утрудненнях у соціальній взаємодії. Перші роки шкільного навчання є дуже важливими для формування базових навчальних умінь, ціннісних орієнтацій і внутрішньої позиції школяра, тому несвоєчасне виявлення та корекція проявів педагогічної занедбаності можуть призвести до довготривалих негативних наслідків у подальшому навчанні й особистісному розвитку дитини. Постановка проблеми зумовлена необхідністю

поглибленого розуміння природи цього явища, визначенням його структурних компонентів та встановленням діагностичних ознак, що дають змогу своєчасно і надійно ідентифікувати рівень ризику для молодших школярів.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням вимог до якості початкової освіти, переходом на компетентнісний підхід та усвідомленням необхідності впровадження індивідуальної освітньої траєкторії для кожного учня. У результаті соціально-економічних трансформацій, швидких змін у сімейних моделях виховання й інформаційному середовищі діти дедалі частіше стикаються з чинниками, що ускладнюють їх навчальну та соціальну адаптацію. За таких умов педагогічна занедбаність стає системним викликом для школи, яка має забезпечити ефективне освітнє середовище для дітей із різним рівнем готовності до навчання. Відповідно, науково обґрунтовані критерії та рівні педагогічної занедбаності є важливою умовою для оптимізації освітнього процесу, точнішого планування корекційно-розвивальних заходів, підвищення професійної компетентності педагогів та психологів. Результати первинної емпіричної оцінки у цій сфері дозволяють конкретизувати прояви занедбаності в реальних шкільних умовах, виявити типові закономірності та зробити висновки щодо ефективності наявних підходів до її діагностики.

Однак необхідно констатувати, що станом на теперішній час низка аспектів даної проблематики лишається недостатньо дослідженою. Зокрема, потребують уточнення операціональні визначення критеріїв педагогічної занедбаності, їхня валідність і надійність у практиці початкової школи, а також взаємозв'язки між когнітивними, мотиваційними, емоційно-вольовими та поведінковими показниками занедбаності. Існує потреба у систематизації емпіричних даних щодо динаміки рівнів занедбаності та їх зв'язку з особливостями освітнього середовища, стилями педагогічної взаємодії та соціальними чинниками розвитку дитини. Невирішеним залишається питання створення комплексних, науково обґрунтованих інструментів ранньої діагностики, які б враховували сучасні вимоги до індивідуалізації освітнього процесу. Усе це підкреслює актуальність і наукову значущість дослідження критеріїв та рівнів педагогічної занедбаності учнів початкових класів та зумовлює необхідність проведення їх первинної емпіричної оцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому дискурсі простежується поступове розширення теоретичних підходів до розуміння природи занедбаності: від трактування її як результату недостатньої педагогічної уваги до дитини до комплексного феномена, що формується під впливом поєднання індивідуально-психологічних, соціальних та освітніх чинників. Так, І. Гайдай [3] здійснила поглиблений теоретичний аналіз співвідношення педагогічної та соціальної занедбаності. Питання причин і механізмів розвитку станів занедбаності розкриває В. Вовк [2], який аналізує соціальні передумови та чинники середовища, що спричиняють порушення адаптації у молодшому шкільному віці. У свою чергу Т. Сторожук [13] розглядає важковиховуваність як педагогічну проблему, що нерідко супроводжує процеси педагогічної занедбаності й ускладнює становлення особистісної саморегуляції дитини. Ці підходи доповнюються комплексним баченням, представленим у навчальному посібнику за ред. О. Полякової [1], де важковиховуваність та споріднені стани розглядаються з позицій соціально-педагогічної реабілітації. У цьому контексті особливо цінними є напрацювання С. Галушка [4] щодо вікових особливостей адаптації молодшого школяра, які пояснюють, як індивідуальні вікові характеристики можуть підсилювати або послаблювати ризики формування занедбаності. Питання, пов'язані з внутрішніми змінами дитини під час переходу до навчальної діяльності, розглядаються Н. Маціборою [11], яка підкреслює значущість розвитку відповідальності як соціально-особистісної чесноти, що істотно впливає на рівень навчальної самостійності та здатність молодших школярів відповідати вимогам шкільного середовища. Додатковий вимір у вивчення феномена вносить дослідження О. Кас'яненка та Х. Барни [5], в якому автори аналізують особливості роботи з педагогічно

занедбаними дітьми старшого дошкільного віку. Хоча фокус цих досліджень не спрямований безпосередньо на початкову школу, вони демонструють важливість раннього виявлення труднощів, що можуть трансформуватися у стійкі прояви занедбаності вже у молодшому шкільному віці. Окремий напрям наукових розвідок пов'язаний із аналізом неуспішності та порушення навчальної діяльності як ключових ознак педагогічної занедбаності. М. Козігора [7] акцентує увагу на тому, що стійкі труднощі в навчанні є не просто наслідком недостатнього засвоєння знань, а симптомом більш широких труднощів у педагогічній взаємодії, мотиваційній сфері учнів і якості освітнього середовища. К. Пилипюк [122] виділяє теоретичні засади дослідження занедбаності й підкреслює важливість єдності педагогічних, соціальних і психологічних аспектів при оцінюванні цього феномену. Важливу роль у науковому осмисленні шляхів подолання педагогічної занедбаності відіграють праці Н. Ткаченко [16; 15], у яких послідовно розвивається ідея системного підходу. Доповнюють цей підхід міркування Т. Тернавської та Ю. Журат [144], які аналізують сучасні реалії подолання педагогічної занедбаності в умовах спеціальних закладів освіти, звертаючи увагу на необхідність реалізації індивідуального підходу та мультидисциплінарної взаємодії фахівців. І. Козубовська [8] називає основними показниками занедбаності молодших школярів несформованість у них ставлень до себе, до оточуючих, до різних видів діяльності та до її результатів. Н. Касярум [6] зазначає, що показниками педагогічної занедбаності підлітків є ставлення до навчання, колективу, суспільно корисної праці, вимог статуту школи, дорослих, товаришів, себе і своїх вчинків, праці.

Таким чином, сучасні дослідження дедалі частіше актуалізують необхідність чіткої операціоналізації критеріїв і рівнів педагогічної занедбаності, однак їхня емпірична валідизація залишається недостатньою. Більшість наявних робіт або пропонують теоретичні узагальнення без відповідного емпіричного підтвердження, або зосереджуються на окремих аспектах феномена без побудови комплексної діагностичної моделі. Саме тому результати первинної емпіричної оцінки виступають важливим кроком до уточнення структури, змісту та проявів педагогічної занедбаності у молодшому шкільному віці й дозволяють закласти підґрунтя для подальших розробок діагностичних інструментів.

Метою статті є розкриття критеріїв та рівнів педагогічної занедбаності учнів початкових класів та висвітлення результатів їх емпіричного дослідження, що дозволило встановити актуальний рівень педагогічної занедбаності молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна занедбаність молодших школярів постає як комплексне, багатовимірне утворення, що охоплює три взаємопов'язані складові:

- 1) відхилення від нормативних моделей поведінки та невиконання навчальних вимог, що виявляється у систематичній неуспішності, недостатній навчальній результативності та утрудненому засвоєнню знань;
- 2) уповільнення розвитку когнітивних процесів – пам'яті, мислення, уваги, а також емоційно-вольових і морально-ціннісних характеристик особистості;
- 3) порушення у сфері самооцінювання та ставлення педагогічно занедбаних дітей до власних можливостей, до ровесників, педагогів і батьків.

Як свідчить аналіз наукової літератури, дослідники не дійшли єдиного трактування поняття «педагогічна занедбаність» та не виробили уніфікованих критеріїв, показників і рівнів цього феномену. Особливо це стосується молодшого шкільного віку, оскільки наявні наукові праці переважно висвітлюють проблему у контексті підліткового періоду, коли прояви явища є більш очевидними.

Педагогічну занедбаність можна визначити як стійкі відхилення від норми у моральній свідомості та поведінці дітей, що виникають під впливом несприятливих соціальних умов та помилок у виховному процесі. Її ознаки можуть бути виразними та відкритими, але здатні й маскуватися за зовні нормативною поведінкою. Педагогічно занедбана дитина зазвичай є психічно здоровою та фізично повноцінною, однак не

володіє необхідним рівнем знань і навичок для успішної взаємодії з соціальним середовищем [3; 9; 12].

Аналіз фахових джерел [9; 12; 14; 15] засвідчує відсутність чіткого визначення рівнів педагогічної занедбаності; частіше науковці описують ступені соціально-педагогічної занедбаності. Під час їх виокремлення зазвичай враховують такі критерії: характер динаміки занедбаності (кількісний, якісний, інтегративний), інтенсивність проявів (недостатність соціально-комунікативних умінь, низький рівень соціальної рефлексії, труднощі у засвоєнні соціальних ролей, загальна неосвіченість і нерозвиненість), рівень адаптації до соціального оточення (сім'я, школа, дошкільний заклад, неформальна група однолітків) та міру оволодіння соціально значущими видами діяльності (ігрова рольова діяльність, навчання).

Латентний (легкий) ступінь занедбаності характеризується переважно кількісними змінами, незначними відхиленнями у соціальному та моральному розвитку, які важко відокремити від вікових кризових проявів. У структурі особистості домінують позитивні риси, тоді як негативні якості є одноманітними та здебільшого зумовлені дією одного провідного негативного чинника, найчастіше сімейного. Ознаки занедбаності проявляються слабо, нерівномірно та ситуативно. Дитина загалом комфортно почувається у сімейному середовищі й намагається інтегруватися у групу однолітків. Її ставлення до навчання нечітке; спостерігаються первинні симптоми неуспішності, певне відставання у розвитку психічних процесів, недостатність знань, умінь і життєвого досвіду, відповідних віковим вимогам.

Початковий (середній) ступінь передбачає поглиблення порушень у морально-ціннісній та соціальній сфері розвитку дитини.

Виражений ступінь занедбаності пов'язаний із переходом кількісних змін у якісні. Позитивні риси особистості, які не підтримуються у процесі взаємодії з дорослими та ровесниками, поступово втрачають свою інтенсивність і сталість. Натомість прояви занедбаності стають більш помітними, різноманітними та ситуативно обумовленими. Ставлення до навчання набуває індиферентного характеру. Чітко виявляється нездатність дитини ефективно виступати суб'єктом діяльності, що призводить до її поступового відторгнення від формальних дитячих спільнот. Паралельно погіршуються взаємини у сім'ї. Інколи спостерігаються агресивні прояви у вигляді сварок, бійок, словесних випадів [10].

У процесі визначення рівнів, критеріїв і показників педагогічної занедбаності молодших школярів ми спираємося на наукові напрацювання Н. Куб'як [9]. Формуючи критерії та індикатори для діагностики ступеня педагогічної занедбаності здобувачів початкової освіти, враховуємо передусім показники моральної свідомості, поведінкових проявів і навчальної мотивації, які становлять основу загальної вихованості дитини молодшого шкільного віку, а також специфіку внутрішньосімейних взаємин. За високих значень цих індикаторів, на нашу думку, необхідно констатувати низький рівень педагогічної занедбаності; натомість їх зниження свідчатиме про зворотну динаміку та посилення виявів занедбаності. Відповідно, рівні вираженості означених показників перебуватимуть у зворотній залежності від рівнів педагогічної занедбаності. Іншими словами, інтегральним критерієм наявності або відсутності педагогічної занедбаності в учнів початкових класів ми вважаємо рівень їхньої вихованості: що він вищий, то нижчим є рівень педагогічної занедбаності.

Визначаючи основні критерії для виявлення педагогічної занедбаності молодшого школяра, ми виходимо з розуміння природи особистості як схильності індивіда до активної, соціально значущої діяльності, заснованої на домінуванні суспільно важливих інтересів, вищих соціальних і загальнолюдських потреб, а також здатності особистості позитивно сприймати об'єктивну дійсність відповідно до соціальних ідеалів та індивідуальних цінностей. Оскільки педагогічна занедбаність фактично є проявом невихованості у широкому смислі цього поняття, а вихованість передбачає наявність знань про соціальні норми та правила, їх прийняття, сформоване емоційно-

ціннісне ставлення до цих норм, а також закріплення їх у поведінкових діях і вчинках, під час розроблення критеріїв і показників ми зосереджуємо увагу на таких структурних компонентах вихованості: пізнавальному (когнітивному), емоційно-ціннісному (мотиваційному) та поведінковому (діяльнісно-регулятивному).

Розглядаючи педагогічну занедбаність учнів початкової школи як відхилення від норми в моральній свідомості, поведінкових реакціях і навчально-пізнавальній діяльності, у межах нашого дослідження вважаємо обґрунтованим виокремлення таких критеріїв та відповідних показників для визначення рівня вихованості дитини та, відповідно, наявності чи відсутності педагогічної занедбаності: 1) моральна свідомість; 2) культура поведінки; 3) навчально-пізнавальна активність.

Таблиця 1

Критерії та показники для визначення рівня вихованості / педагогічної занедбаності учнів початкових класів

Критерій	Показники
Моральна свідомість	Знання моральних норм та правил поведінки, ціннісне ставлення до себе та свого здоров'я, моральні цінності та переконання
Культура поведінки	Дисциплінованість та відповідальність (організованість, уміння дотримуватись режиму дня, правил для учнів, виконувати завдання та доручення вчителя), культура спілкування (повага до оточуючих, вміння взаємодіяти, відсутність проявів агресивності та лихослів'я), участь у суспільно-корисній праці (самообслуговування, чергування у класі, виконання доручень тощо)
Навчально-пізнавальна активність	Бажання вчитися, спрямованість мотивів навчання, навчальна успішність, наявність позитивних захоплень та інтересів

Джерело: розроблено автором

З метою емпіричної оцінки визначених критеріїв та рівнів педагогічної занедбаності молодших школярів було реалізовано констатувальний експеримент. Експериментальну базу констатувального експерименту склали учні других класів середньої загальноосвітньої школи №182 Дніпровського району м. Києва (17 учнів 2-А класу, 17 учнів 2-Б; всього 34 учнів); Ніжинської гімназії № 3, Чернігівська обл. (32 учнів 2-А класу, 32 учнів 2-Б класу, 30 учнів 2-В класу; всього 94 учнів); Опитненської загальноосвітньої школи I-III ступенів Артемівської районної ради, Донецька обл. (15 учнів 2-А класу, 15 учнів 2-Б класу, 15 учнів 2-В класу; всього 45 учнів); Богодарівської загальноосвітньої школи I-II ступеня, Полтавської обл., Чорнухівського району (16 учнів другого класу). Всього досліджуваних учнів других класів – 189.

У якості експертів виступили соціальні педагоги (4 особи), психологи (4 особи), вчителі початкових класів (9 осіб), студенти-практиканти та магістранти-стажери факультету педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (7 осіб), всього – 23 експерти.

У межах нашого дослідження ми застосували комплексний підхід до діагностики негативних відхилень у свідомості, поведінці та навчально-пізнавальній діяльності учнів початкової школи. З цієї метою було використано комплексну психолого-педагогічну діагностику, оскільки саме вона забезпечує поглиблений, різнобічний і системний аналіз особистості дитини: визначення її сильних сторін, виявлення недоліків і чинників, що зумовили їх виникнення, а також спрямована на розв'язання практичних корекційно-реабілітаційних завдань – гармонізацію розвитку особистості та підвищення результативності цілісного виховного процесу. Основною метою такого

підходу є раннє виявлення ознак і проявів соціально-педагогічної занедбаності дітей, встановлення ступеня деформацій та характеру дисгармоній окремих сфер, рис і характеристик особистості, а також окреслення можливих шляхів їх корекції, реабілітації та прогнозування подальшого індивідуального розвитку.

Методологічною основою виступає система незалежних характеристик (експертних оцінок), сформованих групою фахівців – учителем, соціальним педагогом та психологом. Такий метод дає змогу встановити факт наявності чи відсутності певного стану, а також описати структуру основних відхилень і недоліків, зумовлених ним, та визначити орієнтовний рівень їх вираженості. Діагностика поєднується з безпосереднім спостереженням, яке здійснюють згадані спеціалісти; додатково аналізуються продукти діяльності учня, з'ясовується «історія поведінки» (через бесіди з батьками), розглядаються дані медичної документації. Уся отримана інформація систематизується в індивідуальній картці школяра.

Відповідно до отриманих нами результатів, до основних індикаторів моральної свідомості належать: обсяг та рівень розуміння молодшими школярами морально-етичних норм, сформованість ціннісних орієнтацій і переконань, а також характер їхнього ставлення до власної особистості та здоров'я. Для визначення рівня знань і розуміння моральних норм ми провели опитування, у межах якого дітям пропонували завершити незакінчені речення, наприклад: «Чесною вважають людину, яка...», «Моя мама добра, тому що...». Крім того, учням була запропонована ігрова вправа, що за формою нагадувала купівлю-продаж позитивних і негативних якостей у «магазині рис», яка сприяла самооцінці дітьми власних характерологічних особливостей. Проводилися також інші ігрові та тестові завдання.

Для виявлення рівня засвоєння моральних норм і правил поведінки ми застосували анкетування, у якому школярам пропонувались різні ситуації та можливі варіанти поведінки, з яких потрібно було обрати той, що вони вважають найбільш правильним. З цією самою метою використовувалися методики «Розклади малюнки», «Як вчинити». Паралельно проводилися бесіди на основі художніх і морально-наповнених текстів, що дозволяли виявити глибину розуміння моральних норм. Також були опитані вчителі, батьки й опікуни задля визначення рівня сформованості в дітей моральних уявлень, які знаходять відображення у їхній поведінці.

Для діагностики сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів було застосовано анкетування за методикою «Визначення спрямованості мотивів молодших школярів», у межах якого діти мали проранжувати перелік цінностей, визначивши, що саме є для них найбільш значущим.

Рівень сформованості моральних переконань визначався за методикою «Вибір», сутність якої полягає в пропозиції школярам певних ситуацій і варіантів поведінки з подальшим вибором того способу дії, який вони вважають найбільш відповідним своєму реальному вчинку. Залежно від обраних відповідей окреслювався рівень сформованості моральних переконань.

Для з'ясування характеру ставлення дітей до себе та власного здоров'я ми провели опитування вчителів, батьків і самих учнів.

Аналіз результатів дослідження, поданих у таблиці 2, демонструє, що високий і достатній рівні засвоєння моральних норм та правил поведінки виявлено у 50 % опитаних школярів; середній рівень знань зафіксовано у 33 % респондентів, тоді як низький рівень моральної обізнаності встановлено у 17 % дітей. Учні початкової школи у більшості випадків надають перевагу таким загальнолюдським цінностям, як доброта, людяність, чесність, любов, мир і гармонія. Водночас окрема частина дітей визначила пріоритетними матеріальні блага – іграшки, особисті речі, гроші.

Таблиця 2

**Результати емпіричної оцінки
за показниками критерію «Моральна свідомість»**

Показник	Знання моральних норм та правил поведінки							
	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	Учні	%	Учні	%	Учні	%	Учні	%
Рівні прояву	46	24,5	48	25,5	62	33	33	17,0
Показник	Сформованість моральних цінностей та переконань							
	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	Учні	%	Учні	%	Учні	%	Учні	%
Рівні прояву	32	17,0	53	22,3	56	29,8	48	30,9
Показник	Ціннісне ставлення до себе і свого здоров'я							
	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	Учні	%	Учні	%	Учні	%	Учні	%
Рівні прояву	42	22,3	60	30,9	52	27,7	35	19,1

Джерело: розраховано автором

Опрацювання результатів дослідження рівня моральних переконань дало змогу отримати такі показники: високий рівень сформованості моральних цінностей зафіксовано у 17 % молодших школярів, достатній – у 22 %, середній – у 30 %, а низький – у 31 % учнів.

Вивчення самооцінки дітей молодшого шкільного віку показало, що 64,9 % учнів недооцінюють власні можливості; 12,8 % навпаки – схильні до переоцінювання, тоді як тільки 22,3 % демонструють адекватне самооцінювання. Використання методики «Сходинки» для діагностики рівня самооцінки та рівня домагань засвідчило такі результати: низький рівень самооцінки мають 50,1 % дітей, середній – 11,2 %, достатній – 21,3 %, а високий – 17,4 %. Водночас рівень домагань розподілився таким чином: низький – у 7,3 % учнів, середній – у 18,2 %, достатній – у 21,4 %, високий – у 52,1 % молодших школярів.

За підсумками опитування встановлено, що високий рівень культури зовнішнього вигляду притаманний 18,1 % учнів; достатній – 28,3 %; середній – 32,4 %; низький – 22,3 %.

Отримані дані анкетування свідчать, що 13,8% школярів демонструють високий рівень усвідомленого та відповідального ставлення до власного здоров'я; 27,7% – достатній рівень; 33% – середній; а 25,5% – низький рівень вихованості у сфері здоров'язбережувальної поведінки.

Критеріальними індикаторами сформованості культури поведінки нами були окреслені такі параметри: рівень дисциплінованості та відповідальності, культура міжособистісної комунікації, а також залученість до суспільно корисної діяльності (табл. 3). З метою дослідження дисциплінованості й почуття обов'язку учнів молодшого шкільного віку було організовано опитування батьків і педагогів. Додатково здійснювався аналіз незалежних характеристик, наданих учителями та батьками, що дало можливість визначити ступінь розвитку дисциплінованості й морально-етичної відповідальності дітей. Паралельно проводилися індивідуальні бесіди з учнями щодо їхнього ставлення до дотримання правил, організованості та процесу самовиховання, а також велось систематичне спостереження за поведінкою дітей під час навчальних занять і у позаурочний час.

Для встановлення рівня культури мовлення молодших школярів здійснювалися спостереження на уроках та поза межами навчального процесу, а також проводилися діалогічні бесіди з дітьми з метою з'ясування правильності їхньої вимови, уміння застосовувати мовні виражальні засоби (інтонацію, міміку, жести, вираз обличчя, акцентуацію тощо), здатності своєчасно використовувати формули мовленнєвого етикету та виявляти ввічливість у спілкуванні.

Для визначення рівня сформованості культури спілкування в учнів молодшої школи було застосовано комплекс методик, серед яких методика «Вивчення соціальних емоцій», соціометричне дослідження та адаптований для дітей шкільного віку тест К. Томаса. Суть останнього полягала у виконанні двох серій завдань: спочатку дитині ставили низку запитань, на які потрібно було дати усвідомлену відповідь (наприклад: «Чи можна сміятися, якщо твій товариш упав? Обґрунтуй»), а потім пропонувалося завершити запропоновану ситуацію.

Для дослідження ступеня участі молодших школярів у суспільно корисній праці було організовано опитування педагогів та батьків, яким пропонувалося оцінити рівень розвитку трудової культури дітей, їхнє ставлення до виконання доручень і позначити відповідний рівень у спеціальних бланках. Крім того, проводилося систематичне спостереження за діяльністю учнів як під час уроків, так і в позаурочний період. Аналізувалися культура ведення записів у зошитах, охайність у виготовленні виробів на уроках трудового навчання, сумлінність під час виконання постійних і тимчасових доручень (зокрема чергування у класі тощо). Також відстежувалася робота учнів у процесі виконання тестових завдань, заповнення анкетних форм та під час інших видів діяльності.

За оцінками педагогів, незадовільний рівень поведінки демонструють 28 учнів із 189 (14,8 %). Задовільно поведуться 46 дітей (24,3 %). На думку вчителів, належний рівень поведінкової культури характерний для 63 школярів (33,3 %), а зразкову поведінку виявляють 52 учні (27,5 %).

Підсумкові дані дослідження культури спілкування молодших школярів засвідчують, що близько 50 % дітей мають низький соціальний статус у колективі; орієнтовно 70 % стикаються з труднощами у взаємодії з однолітками, зокрема: не володіють умінням адекватно орієнтуватися в соціальній ситуації; коректно розпізнавати індивідуальні особливості та емоційні стани інших людей; добирати відповідні способи комунікації; приймати рольову позицію, яку передбачає ситуація, та реалізовувати її у процесі взаємодії. Значна частина дітей не вміє ставити себе на місце іншої особи, розуміти та співпереживати її почуттям, а також прогнозувати власну поведінку та реакції оточення.

Отримані результати щодо участі школярів у суспільно корисній діяльності показали, що 45,5 % учнів виявляють високу активність, уміння якісно й ефективно виконувати трудові доручення, самостійність, а також демонструють відповідний рівень загальної трудової культури як у фізичній, так і в інтелектуальній сферах діяльності. Регулярно та із задоволенням виконують трудові завдання 40,4 % дітей. Уникати виконання трудових обов'язків, інколи вдаючись до неправдивих виправдань, схильні 13,8 % учнів.

Таблиця 3

**Результати емпіричної оцінки
за показниками критерію «Культура поведінки»**

Показник	Дисциплінованість та відповідальність							
	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	Учні	%	Учні	%	Учні	%	Учні	%
Рівні прояву	27	14,3	50	26,45	63	33,3	49	25,95
Показник	Культура мовлення та спілкування							
	Відсутні ознаки		Низький		Середній		Високий	
	Учні	%	Учні	%	Учні	%	Учні	%
Рівні прояву	27	14,3	49	26,95	63	33,3	50	26,45
Показник	Участь у суспільно-корисній праці							
	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	Учні	%	Учні	%	Учні	%	Учні	%
Рівні прояву	33	17,45	52	27,25	61	32,3	43	23

Джерело: розраховано автором

Критеріальними індикаторами навчально-пізнавальної активності учнів виступають такі показники: рівень пізнавальної мотивації, результативність навчальної діяльності, а також наявність стійких позитивних інтересів і захоплень. Для з'ясування мотиваційних чинників, що спонукають молодших школярів до навчальної активності, дітям було запропоновано заповнити спеціально розроблену анкету.

З метою визначення рівня успішності у навчальній діяльності учнів молодшої школи нами було проведено аналіз шкільної документації, а також організовано опитування педагогів-класоводів. Учителям пропонувалося оцінити загальний рівень навчальних досягнень школярів – високий, достатній, середній або низький згідно з чинною дванадцятибальною шкалою, враховуючи результати з різних навчальних дисциплін.

Для дослідження сформованості позитивних інтересів та індивідуальних захоплень учнів початкової школи було застосовано опитувальник Н. Куб'як. Зі складених класоводами характеристик на дитину та її сімейне оточення ми отримували інформацію про способи проведення вільного часу у родині. Додатково аналізувалися читацькі формуляри учнів у шкільних бібліотеках, що дозволило встановити регулярність їхніх відвідувань та визначити коло літературних уподобань.

Після узагальнення всіх зібраних відомостей було отримано результати дослідження за показником навчально-пізнавальної активності, які у зведеному вигляді подано в таблиці 4.

Таблиця 4

Результати емпіричної оцінки за показниками критерію «Навчально-пізнавальна активність»

Показник	Мотивація навчання							
	Високий		Достатній		Середній		Низький	
Рівні прояву	Учні	%	Учні	%	Учні	%	Учні	%
		30	21,25	47	24,85	78	39,65	27
Показник	Успішність у навчальній діяльності							
	Високий		Достатній		Середній		Низький	
Рівні прояву	Учні	%	Учні	%	Учні	%	Учні	%
	35	18,5	48	25,45	71	37,55	35	18,5
Показник	Наявність позитивних захоплень та інтересів,							
	Високий		Достатній		Середній		Низький	
Рівні прояву	Учні	%	Учні	%	Учні	%	Учні	%
	33	17,45	53	28,05	69	36,5	34	18,0

Джерело: розраховано автором

Беручи до уваги той факт, що різним рівням вихованості відповідають відмінні ступені педагогічної занедбаності молодших школярів, аналіз даних констатувального етапу експерименту дозволяє сформулювати такі висновки: виявлено 42 учні (22,0 %) з негативно-стійким рівнем педагогічної занедбаності; 61 учень (33,0 %) – із негативно-нестійким рівнем; 47 дітей (24,8 %) перебувають на рівні так званої «педагогічної дезорієнтації»; а у 39 молодших школярів (20,2 %) не зафіксовано проявів педагогічної занедбаності.

Висновки. Встановлено, що педагогічна занедбаність є структурним багатокомпонентним феноменом, який охоплює морально-світоглядну, поведінкову та навчально-пізнавальну сфери розвитку дитини й детермінується поєднанням несприятливих соціально-виховних впливів, порушень у сімейному вихованні та недостатньою ефективністю педагогічної взаємодії. Виявлено, що її основою виступають стійкі відхилення у засвоєнні моральних норм, деформації у ціннісно-мотиваційній сфері та

систематичні труднощі у навчальній діяльності, які знижують здатність учня до успішної соціалізації та саморегуляції поведінки.

Теоретичний аналіз засвідчив відсутність у науковому дискурсі єдиної, уніфікованої моделі критеріїв та рівнів педагогічної занедбаності, що актуалізує необхідність подальшої систематизації цього феномену саме для молодшого шкільного віку. Обґрунтовано доцільність використання інтегрованого критерію вихованості як базового індикатора наявності або відсутності педагогічної занедбаності, оскільки рівень сформованості моральних уявлень, соціально прийнятних поведінкових моделей і навчально-пізнавальної активності перебуває у прямій залежності від ефективності морально-ціннісного та соціального розвитку дитини.

У межах емпіричної частини дослідження запропоновано та апробовано комплекс критеріїв і показників, що включають оцінку моральної свідомості, культури поведінки та навчально-пізнавальної активності молодших школярів. Застосування системи незалежних експертних характеристик у поєднанні з анкетуванням, спостереженням, аналізом шкільної документації, соціометрією та психодіагностичними методиками забезпечило багатовимірний аналіз різних сфер розвитку дітей та їхніх взаємозв'язків.

Отримані результати виявили нерівномірність сформованості структурних компонентів вихованості. Половина учнів продемонструвала достатній рівень засвоєння моральних норм; значна кількість школярів характеризується незрілими моральними переконаннями, недостатньо стійкими ціннісними орієнтаціями й нерозвиненими навичками соціального спілкування. Виявлено тенденції до заниженої самооцінки, труднощів у комунікації та часткової втрати навчальної мотивації. Аналіз навчально-пізнавальної активності засвідчив, що майже третина дітей демонструє низьку або середню результативність у навчальній діяльності, що поєднується з недостатньо сформованими стійкими позитивними інтересами та пізнавальними мотивами.

Узагальнення даних комплексної діагностики дозволило встановити реальний рівень поширеності педагогічної занедбаності серед молодших школярів: негативно-стійкий рівень виявлено у 22,0% учнів, негативно-нестійкий – у 33,0 %, стан педагогічної дезорієнтації – у 24,8 %. У 20,2 % дітей відсутні ознаки педагогічної занедбаності. Таким чином, більше ніж половина досліджуваних школярів має різні ступені педагогічної занедбаності, що свідчить про необхідність системної корекційно-виховної роботи.

Отримані результати засвідчують актуальність раннього виявлення ознак педагогічної занедбаності, важливість комплексної взаємодії між школою та сім'єю, а також потребу у розробленні цілісної педагогічної програми профілактики й подолання негативних відхилень у моральному, поведінковому та навчально-пізнавальному розвитку дітей молодшого шкільного віку.

Література

1. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація: навч. посіб. для соц. пед. та практ. психол. освітніх закладів / за ред. Полякової О. М. Суми : Університетська книга, 2009. 346 с.
2. Вовк В. Сутність і причини виникнення соціальної занедбаності у молодшому шкільному віці. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. 2007. № 9. С. 187–191.
3. Гайдай І. Сутність і зміст понять «педагогічна занедбаність» та «соціальна занедбаність»: теоретичний аналіз. *Рідна школа*. 2011. № 10. С. 74–77.
4. Галушко С. М. Вікові особливості молодшого школяра як чинник успішної адаптації до школи. *Габітус*. 2020. Вип. 18. Т. 2. С. 33–38. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.18.2.6>

5. Кас'яненко О., Барна Х. Особливості роботи з педагогічно занедбаними дітьми старшого дошкільного віку. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 43. Т. 2. С. 173–179. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-2-28>
6. Касярум Н. Освітній простір: становлення поняття. *Витоки педагогічної майстерності*. Серія: Педагогічні науки. 2013. Вип. 12. С. 107–113.
7. Козігора М. А. Неуспішність учнів початкової школи як педагогічна проблема. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 22. Т. 1. С. 56–59. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-1.12>
8. Козубовська І. В., Товканець Г. В. Особливості професійно-педагогічного спілкування з важковиховуваними дітьми молодшого шкільного віку : навч.-метод. посіб. Ужгород : Ужгород. держ. ун-т, 1999. 92 с.
9. Куб'як Н. І. Запобігання педагогічної занедбаності дітей молодшого шкільного віку з дистантних сімей: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2010. 236 с.
10. Лісовець О. Соціально-педагогічні засади попередження агресивної поведінки молодших школярів. *Scientia. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie*. 2020. № 14. С. 24–32.
11. Мацібора Н. Відповідальність учнів початкових класів як соціально-особистісна чеснота. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2024. № 42(2). С. 102–110. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2024.4213>
12. Пилипюк К. М. Теоретичні засади дослідження проблеми педагогічної занедбаності. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 40. С. 105–108. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/40.22>
13. Сторожук Т. П. Важковиховуваність дітей як педагогічна проблема. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2007. № 35. С. 185–187.
14. Тернавська Т., Журат Ю. Реалії стану та перспектив подолання педагогічної занедбаності вихованців спеціального закладу освіти. *Грааль науки*. 2021. № 4. С. 449–456. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.07.05.2021.081>
15. Ткаченко Н. В. Класифікація методологічних умов подолання педагогічної занедбаності в початковій школі. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2013. № 2 (6). С. 91–94.
16. Ткаченко Н. В. Системний підхід до подолання проблеми педагогічної занедбаності в процесі навчання молодшого школяра. *Теорія і практика сучасної психології*. 2010. Вип. 1. С. 68–72.

References

1. Poliakova, O. M. (Ed.). (2009). *Vazhkovykhovuvaniest': sutnist', prychnyny, rehabilitatsiia* [Difficult upbringing: essence, causes, rehabilitation]. Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].
2. Vovk, V. (2007). *Sutnist' i prychnyny vynyknennia sotsial'noi zanedbanosti u molodshomu shkil'nomu vitsi* [The essence and causes of social neglect in primary school age]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsional'noho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohika – Scientific Notes of Ternopil National Pedagogical University. Series: Pedagogy*, (9), 187–191 [in Ukrainian].
3. Haidai, I. (2011). *Sutnist' i zmist poniat' «pedahohichna zanedbanist'» ta «sotsial'na zanedbanist'»: teoretychnyi analiz* [The essence and content of the concepts “pedagogical neglect” and “social neglect”: theoretical analysis]. *Ridna shkola – Native School*, (10), 74–77 [in Ukrainian].
4. Halushko, S. M. (2020). *Vikovi osoblyvosti molodshoho shkoliapa yak chynnyk uspishnoi adaptatsii do shkoly* [Age-related features of primary school children as a factor of successful adaptation to school]. *Habitus – Habitus*, 18(2), 33–38 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.18.2.6>
5. Kas'ianenko, O., & Barna, Kh. (2021). *Osoblyvosti roboty z pedahohichno zanedbanimy ditmy starshoho doshkil'noho viku* [Specifics of work with pedagogically neglected older preschool children]. *Aktual'ni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of the Humanities*, 43(2), 173–179 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-2-28>

6. Kasiarum, N. (2013). Osvitnii prostir: stanovlennia poniattia [Educational space: formation of the concept]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti. Serii: Pedahohichni nauky – Origins of Pedagogical Mastery. Series: Pedagogical Sciences*, 12, 107–113 [in Ukrainian].
7. Kozihora, M. A. (2020). Neuspishnist' uchniv pochatkovoї shkoly yak pedahohichna problema [Academic underachievement of primary school students as a pedagogical problem]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 22(1), 56–59 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-1.12>
8. Kozubovska, I. V., & Tovkanets, H. V. (1999). Osoblyvosti profesiino-pedahohichnoho spilkuвання z vazhkovykhovuvanyimi ditmy molodshoho shkil'noho viku [Features of professional-pedagogical communication with difficult-to-educate primary school children]. Uzhhorod: Uzhhorodskiy derzhavnyi universytet [in Ukrainian].
9. Kub'iak, N. I. (2010). Zapobihannia pedahohichnoi zanedbanosti ditei molodshoho shkil'noho viku z dystantnykh simey [Prevention of pedagogical neglect of primary school children from distant families]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy [in Ukrainian].
10. Lisovets, O. (2020). Sotsialno-pedahohichni zacady poperedzhennia ahresyvnoi povedinky molodshykh shkoliariv [Social and educational principles for preventing aggressive behavior in younger schoolchildren]. *Scientia, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie*, 14, 24–32 [in Ukrainian].
11. Matsibora, N. (2024). Vidpovidal'nist' uchniv pochatkovykh klasiv yak sotsial'no-osobystisna chesnota [Responsibility of primary school students as a social and personal virtue]. *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika – Pedagogical Education: Theory and Practice. Psychology. Pedagogy*, 42(2), 102–110 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2024.4213>
12. Pylypiuk, K. M. (2021). Teoretychni zasady doslidzhennia problemy pedahohichnoi zanedbanosti [Theoretical foundations for studying the problem of pedagogical neglect]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 40, 105–108 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/40.22>
13. Storozhuk, T. P. (2007). Vazhkovykhovuvanist' ditei yak pedahohichna problema [Difficult-to-educate children as a pedagogical problem]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University*, (35), 185–187 [in Ukrainian].
14. Ternavska, T., & Zhurat, Yu. (2021). Realii stanu ta perspektyv podolannia pedahohichnoi zanedbanosti vykhovantsiv spetsial'noho zakladu osvity [Realities and prospects for overcoming pedagogical neglect of students of a special educational institution]. *Hraal' nauky – Grail of Science*, 4, 449–456 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.07.05.2021.081>
15. Tkachenko, N. V. (2013). Klasyfikatsiia metodolohichnykh umov podolannia pedahohichnoi zanedbanosti v pochatkovii shkoli [Classification of methodological conditions for overcoming pedagogical neglect in primary school]. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia «Pedahohika i psykholohiia». Pedahohichni nauky – Bulletin of Dnipro Alfred Nobel University. Series "Pedagogy and Psychology". Pedagogical Sciences*, 2(6), 91–94 [in Ukrainian].
16. Tkachenko, N. V. (2010). Systemnyi pidkhid do podolannia problemy pedahohichnoi zanedbanosti v protsesi navchannia molodshoho shkoliara [Systemic approach to overcoming pedagogical neglect in primary school education]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii – Theory and Practice of Modern Psychology*, (1), 68–72 [in Ukrainian].

Bi Ye

PhD student in the specialty 011 «Educational and Pedagogical Sciences»
 Nizhyn Mykola Gogol State University
 biye@gmail.com
 orcid.org/0009-0004-8208-6270

CRITERIA AND LEVELS OF PEDAGOGICAL NEGLECT OF PRIMARY GRADES STUDENTS: RESULTS OF A PRIMARY EMPIRICAL ASSESSMENT

The article defines the criteria and levels of pedagogical neglect of primary school students and presents the results of their comprehensive empirical study. The essential characteristics of the phenomenon of pedagogical neglect as a moral-worldview, behavioral and educational-cognitive deviation that arises as a result of the combined action of adverse educational influences of the family and school environment are analyzed. The position on the understanding of upbringing as a system-forming criterion that is the opposite of the phenomenon of pedagogical neglect and covers cognitive, emotional-value, and activity-regulatory components is substantiated. This allowed developing a set of criteria for identifying pedagogical neglect. The feasibility of using three diagnostic criteria is proven: moral consciousness, culture of behavior and educational-cognitive activity, each of which is specified through the corresponding indicators and assessment procedures. A system of diagnostic methods was developed and organized, including questionnaires, expert assessments, observations, analysis of school documentation, sociometry and psychodiagnostic methods, which ensured the multidimensionality and objectivity of the data obtained. During the study, the uneven formation of structural components of the upbringing of younger schoolchildren was empirically established; the presence of persistent value deformations, insufficient communicative culture, decreased educational motivation and instability of positive interests was proven. The results obtained made it possible to determine the real level of spread of pedagogical neglect among primary school students and organize them according to the corresponding levels: negative-stable, negative-unstable, state of pedagogical disorientation and absence of neglect. The conclusion was made about the relevance of early detection of signs of pedagogical neglect, the need for systematic cooperation between the school and the family and the development of comprehensive preventive and corrective programs aimed at harmonizing the moral, behavioral and educational-cognitive development of younger schoolchildren.

Key words: pedagogical neglect, upbringing, criteria, levels, moral consciousness, culture of behavior, educational and cognitive activity, younger schoolchildren.